

LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

1. Del cop d'estat a la Guerra Civil:

1.1. L'aixecament militar:

El que els insurrectes van anomenar "Alzamiento Nacional" començà el 17 de juliol a Melilla i l'endemà ja havia triomfat al protectorat. El dia 18 va arribar des de Canàries el general Franco i va prendre el comandament de l'exèrcit d'Àfrica, el millor preparat i armat de la República. El mateix dia es revoltaven altres militars: Mola a Pamplona, Queipo de Llano a Sevilla, Goded a Mallorca, Cabanellas a Saragossa; amb el suport de falangistes i carlins. El govern trigà en reaccionar, Casares Quiroga dimití i Azaña nomenà José Giral com a Cap; finalment el dia 19 autoritzaven el lliurament d'armes als sindicats i partits del Front Popular per plantar cara junt a una part de l'exèrcit i la Guàrdia d'Assalt als colpistes, especialment a Madrid i Barcelona. El cop triomfà a Navarra, Aragó occidental, Galícia, Balears, Canàries i algunes ciutats andaluses, però fracassà a Madrid, Catalunya, València, Múrcia, Castella-La Manxa, Extremadura i gran part d'Andalusia.

1.2. La insurrecció a Catalunya:

L'encarregat de dirigir el cop a Catalunya era el Capità General de Balears, Goded, que controlà Mallorca i Eivissa; el 19 de juliol volà en hidroavió a Barcelona i va detenir a Llano de la Encomienda, cap militar de Barcelona, que no havia seguit el cop. Alguns oficials sí ho havien fet, reunint tropes per ocupar la ciutat, però havien trobat forta resistència per part de les forces d'ordre (Guàrdies d'assalt i Guàrdia Civil) i organitzacions obreres (CNT i UGT), que durant el dia 18 havien assaltat armeries i requisat pólvora. Les forces lleials a la República s'enfrontaren tot el dia 19 als militars rebels i al vespre assaltaren la capitania general, on es va rendir Goded. En alguns punts encara va haver enfrontaments els dies 20 i 21, però finalment els insurrectes es rendiren en tot el territori català. La victòria es considerà un gran triomf popular pel paper de les organitzacions d'esquerra, però cal tenir en compte el baix suport civil falangista i carlí a Catalunya, mentre que el gran partit de dreta, la Lliga, s'abstenia de prendre un paper actiu en el cop d'estat.

1.3. La consolidació dels bàndols:

A finals de juliol el pronunciament havia fracassat, però no havia estat sufocat arreu, originant una Guerra Civil que enfrontà dos bàndols:

- * Els insurrectes: militars conservadors, monàrquics de dreta, grups catòlics, falangistes, tradicionalistes (carlins) i en general els que s'oposaven a les reformes republicanes. Eren anomenats "feixistes" ("fatxes") pels seus rivals, degut al suport que rebien del feixisme; i "Nacionals" per ells mateixos, degut a la seva defensa de la unitat d'Espanya. Havien manifestat la intenció de "restablir l'ordre" per la dictadura militar i més endavant recomposar un poder civil, tot i que havia diferències: els falangistes optaven per un règim feixista a la italiana, els tradicionalistes una monarquia carlina, els monàrquics alfonsins la borbònica, i fins i tot alguns una república conservadora.
- * Els lleials a la República: classes mitjanes republicanes, intel·lectuals i artistes, classes populars, petita burgesia, obrers i pagesos sense terres, la majoria d'influència socialista, comunista o anarquista. Eren anomenats "rojos" per la dreta, i "republicans" per ells mateixos per defensar la legitimitat republicana. En general havien donat suport al Front Popular, però els seus interessos eren diversos, des de simples reformistes fins a grups que aspiraven a una autèntica revolució socialista o anarquista.

2. Per què la Guerra Civil va assolir una dimensió internacional?:

Des del principi, la Guerra Civil, la "Guerra d'Espanya", va tenir un gran ressò internacional. Es veia com una lluita entre les forces democràtiques i, en part, revolucionàries; i els règims feixistes en ascens. Era com un camp de proves on es reproduïa l'enfrontament armat que es temien a escala mundial: Estaven a favor de la República els demòcrates progressistes, els partits obrers i la URSS. A favor de Franco estaven els governs feixistes, la dictadura portuguesa d'Oliveira Salazar, els demòcrates conservadors i els catòlics tradicionals amb el Papat, que es pronuncià a favor; veient el cop com un fre al comunisme. Els dos bàndols van recórrer a l'ajuda exterior. Els insurrectes van enviar agents a demanar armes i soldats als països feixistes. El govern republicà demanava ajuda als demòcrates, sobretot França, que tenia un govern del Front Popular, però Gran Bretanya, amb el suport dels EUA defensava una política de pacificació davant Hitler per evitar l'extensió del conflicte. Els britànics van pressionar a França (advertint que no li donarien suport enfront dels nazis si intervenia) a que acceptés la creació d'un **Comité de no-intervenció** format per 27 països a Londres. Aquesta política, que negava a un Estat sobirà el dret legítim d'armar-se contra una insurrecció fou injusta i una de les causes de la derrota republicana.

3. El bàndol republicà: Guerra i revolució:

3.1. Un clima de revolució social:

La insurrecció provocà una crisi en la societat catalana; església, burgesia, propietaris, classes benestants i catòlics foren perseguits els primers moments; amb assassinats, saqueigs, requisos, crema d'esglésies i convents. Sota pretext de la revolució es van cometre actes delictius, va haver unes 8.500 morts violentes en la rereguarda, més de la meitat en els primers mesos. Alguns dels perseguits van fugir a l'estranger o es van amagar esperant temps més tranquils.

Un poder popular: Va sorgir una xarxa de poder popular al voltant dels comitès locals de sindicats i partits d'esquerres que substituïen els ajuntaments. A iniciativa de la CNT-FAI es constituí el Comitè de Milícies Antifeixistes, que s'ocupava de la formació de columnes de milicians, ordre públic, organització del treball, etc. Sorgiren molts comitès, consells i juntes que aplegaven les forces frontpopulistes arreu del territori controlat pel govern republicà; però el progrés de les tropes feixistes qüestionava la capacitat militar de les milícies, era prioritari frenar els rebels; es decretà la dissolució de l'exèrcit tradicional i la creació de batallons de voluntaris on s'havien d'integrar les milícies populars. La col·lectivització fou l'element central del procés revolucionari. Empreses on els amos havien estat expropiats, detinguts, assassinats, o havien fugit, van ser dirigides per comitès de treballadors en règim d'autogestió. Els decrets de la Generalitat donaven cobertura legal a les confiscacions, creant el Consell d'Economia de Catalunya, que dissenyà un pla socialista d'organització econòmica i un decret de col·lectivitzacions. Al final de la guerra hi havia unes 4.500 empreses dirigides per comitès obrers i 2.000 col·lectivitzades. Al camp, el predomini de la petita i mitjana propietat i l'oposició del govern autònom, la Unió de Rabassaires, UGT, PSUC, i ERC, així com el poc pes de la CNT en el medi rural, no van fer possible una col·lectivització equivalent. Per mantenir la producció, bastir la indústria de guerra i les necessitats de subsistència de la població es van prendre mesures: control de la banca, creació d'entitats de crèdit públic, regularització dels salaris i municipalització del sòl urbà.

3.2. El govern de Largo Caballero (1936-1937):

La unitat antifeixista es formalitzà al setembre amb un pacte; Largo Caballero encapçalà un govern socialista i republicà que s'amplià amb ministres anarquistes (entre ells J García Oliver i F Montseny), que davant les ofensives feixistes a Madrid es traslladà a València. Pretenia una gran aliança per guanyar la guerra reorganitzant l'Estat i formant l'Exèrcit Popular, amb disciplina i instrucció militar. Però la seva enemistat amb els comunistes i la insistència anarcosindicalista en les col·lectivitzacions i la seva resistència a integrar les seves milícies en un exèrcit regular van ser una font de problemes. A Catalunya, Companys continuà com a president de la Generalitat, i es creà un govern d'unitat presidit per Josep Tarradellas amb totes les forces progressistes, incloent la CNT. Es restablí el control, intervenint l'economia per supeditar-la a la guerra i substituint els diversos comitès per institucions públiques, posant fi a la violència i militaritzant les milícies, aturades al front d'Aragó. Els problemes que van afeblir el govern de Largo Caballero van esclatar a Barcelona en els **Fets de Maig** del 1937. La Generalitat volia el control de les comunicacions i, amb el suport del PSUC, ERC i la UGT, s'enfrontà als militants del POUM i un sector de la CNT, que ocupaven la Telefònica. La lluita es va estendre per la ciutat durant una setmana i acabà amb la derrota del POUM i els anarquistes radicals, amb més de 200 morts i una crisi de govern, ja que la intervenció del govern central, amb 5.000 guàrdies d'Assalt, posava en entredit la capacitat de la Generalitat per gestionar el conjunt de la situació.

3.3. El govern de Negrín. La resistència a ultrança:

Els Fets de Maig van enfortir els comunistes davant dels anarquistes, sobretot per l'ajuda que la URSS prestava a la República. Els comunistes, seguint directrius soviètiques anti-trotskistes, van demanar la dissolució del POUM; Largo Caballero no estava d'acord i dimití. El nou govern, presidit pel socialista Negrín, nomenà ministre de la Guerra Indalecio Prieto, va treure del govern els sindicats i il·legalitzà el POUM, detenint Andreu Nin i altres líders. L'objectiu prioritari seria guanyar la guerra, es reforçà el poder central, s'establí control sobre la producció i s'unificà la direcció bèl·lica, integrant les milícies en l'Exèrcit Popular. A Catalunya Companys presidí directament un nou govern amb el suport del PSUC i ERC, sense la CNT. Negrín va traslladar el govern a València i assumí l'ordre públic, proveïments, comerç, justícia i indústria, deixant de banda l'administració autonòmica, provocant friccions i tensions amb la Generalitat, força afeblida. Negrín, buscava un acord per acabar la lluita salvant la República (els Tretze punts), però Franco va fer públic que només acceptaria una "rendició sense condicions". A partir de 1938 al territori republicà mancaven aliments i les derrotes estenien entre la població el cansament de la guerra. Negrín, ja amb l'únic suport dels comunistes, defensava la necessitat resistir a ultrança, esperant que l'inici del imminent conflicte en Europa alleugerís la presència alemanya i italiana, però la pèrdua de Catalunya al 1939 i la fugida dels governs mostrà que els dies de la República estaven comptats.

4. Quines dues opcions es van enfrontar al bàndol republicà?:

Els rebels van intentar justificar la insurrecció dient que en la República s'estava preparant una revolució dirigida pels sindicats que acabaria amb la propietat privada, la religió i el model d'Estat. Però tot i que al 1936 el desordre era gran, era provocat per dretes i esquerres, i no havia una revolució en marxa. En realitat va ser el cop militar el que va provocar que en el territori dominat pel govern s'hi estengués una revolució social. Una part dels defensors de la República, formada pels anarquistes radicals de la FAI-CNT, trotskistes del POUM i un sector de la UGT, creien que les transformacions revolucionàries (canviar el sistema de propietat i destruir el poder de l'Estat) eren el mitjà per mobilitzar el poble contra el feixisme i guanyar la guerra, controlant les armes i mantenint l'autonomia de les milícies en el front, sense integrar-se en l'exèrcit regular. Una altra part, composta per republicans, socialistes (PSOE) i comunistes (PCE), deien que només la victòria contra el feixisme permetria consolidar la democràcia, per alguns, i avançar en les mesures revolucionàries, pels altres. Era prioritari guanyar la guerra; calia controlar les experiències col·lectivistes, posar ordre a la rereguarda, tenir el suport de les classes mitjanes i reconstruir un estat fort concentrat en l'esforç bèl·lic.

5. La zona insurrecta: La construcció d'un Estat totalitari:

5.1. Militarització i comandament únic:

A la zona dominada pels insurrectes, anomenada la "zona nacional", es proclamà l'Estat de guerra i des del primer moment va haver l'ordre imposat per la disciplina militar. La mort accidental a Lisboa, el 20 de juliol, de Sanjurjo, màxim cap colpista, i el fracàs del cop, convertit en guerra, van plantejar el problema del lideratge. Es creà a Burgos la Junta de Defensa Nacional, presidida pel general Cabanellas per governar el territori "nacional". Les primeres mesures foren prohibir els partits polítics, suspendre la Constitució i paraitzar la reforma agrària. Per la direcció de la guerra, l'alliberament de l'alcàsser de Toledo i el reconeixement de Hitler i Mussolini com interlocutor per negociar el suport als rebels van fer que el 30 de setembre escollissin a Franco com a **cap de l'Alzamiento**, nomenant-lo cap de govern i "generalísimo" dels exèrcits, amb el quarter general a Salamanca. La Junta de Defensa va desaparèixer i es va establir una Junta Técnica del Estado, amb seu a Valladolid i Burgos.

5.2. La creació del partit únic:

Es van prohibir els partits i sindicats del Front Popular, però encara existien opcions polítiques; eren legals Falange Española de las JONS (tot i l'afusellament de J.A. Primo de Rivera) i la Comunió Tradicionalista, però es toleraven la CEDA i els grups monàrquics. Franco, inspirat en el model d'Estat feixista, va fer el **decret d'unificació**, creant el partit únic: Falange Española Tradicionalista y de las JONS, que unia falangistes i carlins i integrava les altres forces "nacionals". El nou partit adoptà la boina vermella carlina, la camisa blava falangista i la salutació braç enlaire feixista; Franco era el cap nacional del partit i assolí un altre poder. L'oposició d'alguns sectors a la unió va ser silenciada amb la presó o el desterrament.

5.3. El govern de Burgos:

La institucionalització del nou Estat franquista culminà al 1938, amb la substitució de la Junta Tècnica pel primer govern de Franco, que concentrava la funció de Cap d'Estat i presidència de govern. El nou Estat s'inspirava en el feixisme, defensant un model social basat en el conservadorisme i era clarament confessional. L'església va publicar una pastoral dels bisbes a favor dels insurrectes, es va instituir una remuneració estatal per al clero, es van derogar les lleis del matrimoni civil i del divorci, s'establí el culte religiós en l'ensenyament i en l'exèrcit. Es va imposar la censura en la premsa i mitjans de comunicació. Es va abolir la legislació republicana en matèria econòmica, social i laboral; es van suprimir les llibertats religiosa, política i sindical; i els estatuts d'autonomia. Es va aprovar la primera llei fonamental, el "**Fuero del Trabajo**", amb un sindicat únic que agrupava empresaris i treballadors, a l'estil del feixisme italià, prohibint les vagues i reivindicacions obreres. I es va restablir la pena de mort; la construcció de l'estat franquista anà acompanyada d'una violència extrema fixada pels insurrectes que comportava l'**aniquilació dels vençuts** en els territoris que ocupava. La zona nacional esdevingué un Estat totalitari.

6. Viure en guerra:

La guerra alterà la vida quotidiana de la població. Les dificultats per sobreviure, la fam i la manca de productes bàsics van ser constants, sobretot en la zona republicana, mancada de cereals. Els bombardeigs, els morts i ferits, l'ocupació de pobles i ciutats, i la fugida, sobretot de republicans, gairebé en constant retrocés, els convertia en desplaçats o refugiats en condicions de misèria i inseguretat que comportaven grans patiments. També va determinar la tragèdia de la guerra civil la persecució que van patir moltes persones a causa de les seves idees. Això passava als dos bàndols, tot i que en la zona republicana era obra de grups autònoms incontrolats, mentre que a la zona rebel la repressió i el terror formava part de la política del règim totalitari. El paper de les dones també va experimentar canvis; a la zona republicana va haver un grau de llibertat i igualtat més gran durant la guerra, moltes dones van ser milicianes o substituïren als homes en tota mena de llocs de treball. En la zona nacional, el paper de la dona, d'acord amb la mentalitat catòlica conservadora, quedava reduït a la llar o assistència social, perdent moltes de les conquestes de l'època republicana.

7 L'evolució del conflicte bèl·lic:

7.1. La batalla de Madrid:

El primer objectiu dels insurrectes era ocupar Madrid, capital de la República. Un cop travessat l'estret, les tropes d'Àfrica, legionaris i regulars, comandats per Yagüe, van aconseguir enllaçar amb els rebels de la zona nord, un cop vençuda la resistència de Badajoz. Al setembre Franco va ocupar Toledo, posant fi al setge de l'alcàsser on resistien uns centenars d'insurrectes amb les seves famílies, i a l'octubre ja era a les portes de Madrid. La caiguda de la capital semblava imminent, el govern va decretar la mobilització general i milers d'homes i dones van fortificar la ciutat i els accessos, mentre neixien les mítiques consignes "No passaran" i "Madrid, tomba del feixisme". El govern es traslladà a València i deixà Madrid en mans d'una junta presidida pel general Miaja, mentre que l'estratègia de la defensa quedava en mans del comandant Rojo. Malgrat l'ofensiva de l'exèrcit rebel i els atacs aeris, la ciutat va resistir, en part per l'arribada de les primeres Brigades Internacionals i la Columna Llibertat, d'anarcosindicalistes procedents de Barcelona comandats per Buenaventura Durruti, que morí en combat (20 nov).

7.2. Les batalles del Jarama i Guadalajara:

Fracassat l'intent d'entrar directament, els insurrectes van iniciar dues maniobres envoltants per aïllar Madrid i tallar la comunicació amb València. Al febrer va tenir lloc pel sud la batalla del Jarama, els rebels van travessar el riu, però van ser aturats pels republicans; al març, pel nord, en la batalla de Guadalajara, les tropes feixistes italianes van patir una espectacular derrota davant del recent constituït Exèrcit Popular de la República, una victòria que va tenir gran ressò.

7.3. La batalla del nord:

Franco, aleshores, canvià d'estratègia. Abandonà l'atac a Madrid i traslladà el front cap el Cantàbric. Des de Navarra, Mola atacà Biscaia; a l'abril es produïa el primer bombardeig massiu del món a una població civil a Gernika, per part de bombarders alemanys i italians a les ordres de Franco, provocant moltes víctimes. La ciutat de Bilbao fou ocupada al juny per la gran superioritat en tropes i armament dels insurrectes. La República intentà alleugerir la pressió al nord amb atacs a Brunete, prop de Madrid, i a Belchite, prop de Saragossa, sense avanços importants ni evitar la caiguda de Santander i d'Astúries, quedant tot el nord en mans rebels.

7.4. La fractura del territori republicà:

Al desembre del 1937, l'exèrcit republicà s'havia reorganitzat amb la creació de les Brigades Mixtes i el comandament del general Vicente Rojo. Es consolidà l'organització militar, proveint comandaments professionals i integrant quadres procedents de les milícies (Modesto, Líster, Valentín González, etc.). El renovat exèrcit republicà desencadenà diverses ofensives, entre elles, a l'hivern del 1937-38, la batalla de Terol, que va ser ocupada durant un temps. Aleshores Franco contraatacà des d'Aragó i aconseguí arribar al Mediterrani per Vinaròs, dividint el territori republicà en dues zones, la del centre i Catalunya. Franco va decidir atacar cap a Castelló i València.

7.5. La batalla de l'Ebre. L'ocupació de Catalunya:

La batalla de l'Ebre va ser una de les batalles més grans de la guerra, i l'últim intent republicà per recuperar territori i unir les dues zones que els quedaven. El 25 de juliol l'exèrcit republicà travessà l'Ebre entre Mequinensa i Amposta i avançà fins ocupar Gandesa, on es faria fort durant uns mesos. Franco va haver d'enviar una gran quantitat de reforços, incloent les aviacions alemanya i italiana, per aturar l'atac primer; i després contraatacar, i poc a poc, obligar als republicans a replegar-se, al novembre. La batalla deixà l'exèrcit republicà delmat, de tal manera que Franco decidí endegar l'ofensiva contra Catalunya. Tarragona va caure el 15 de gener, i Barcelona el 26, sense massa resistència. La caiguda de Girona el 4 de febrer significà la fugida cap a França de milers de refugiats, entre ells els membres del Parlament, de la Generalitat, del govern basc, i també Azaña i Negrín. La sort de la República estava decidida.

7.6. La fi de la guerra:

A la República només li quedava l'anomenada zona centre, que comprenia des de Madrid a la zona mediterrània entre València i Almeria. Malgrat que Negrín havia tornat des de França i volia continuar la lluita amb el suport dels comunistes, ja no va haver cap batalla important. Gran Bretanya i França reconeixien a Franco, i Azaña dimitia en París com a president. A principis de març, a Madrid va haver una insurrecció dirigida pel coronel Casado, cap de la defensa, contra el govern, al què acusava d'estar dominat pels comunistes. Casado aconseguí controlar Madrid després d'una forta lluita, sobretot contra les unitats comunistes. Creà una Junta de Defensa junt amb socialistes com Julián Besteiro, que intentava negociar una pau "honorable" apel·lant a la "generositat del Caudillo", però Franco no va acceptar cap condició i obligà a lliurar les armes. El 28 de març entrava en la capital i els dies posteriors es completà l'ocupació de la zona Mediterrània contra la resistència de les poques tropes que encara controlaven els comunistes a Albacete, Alacant i València. L'1 d'abril Franco signà a Burgos el "parte de guerra", declarant el final i la victòria.

7.7. Les conseqüències del conflicte:

Les terribles conseqüències de la guerra marcaren Espanya durant dècades. Les víctimes, morts, ferits, mutilats, desapareguts, foren centenars de milers; tant soldats del front com civils en la rereguarda per bombardejos, penalitats o repressió. Entre finals de gener i principis de febrer mig milió d'espanyols passaren la frontera francesa i milers d'altres fugiren en vaixells al nord d'Àfrica i altres indrets. La guerra va arruïnar el país, destruint infraestructures, comunicacions, habitatges, indústries i camps; l'activitat econòmic estava paralitzada i a més, l'ajuda rebuda pels "nacionals" s'havia de pagar, generant un gran deute. Finalment, la guerra va destruir la convivència i el sistema democràtic, substituït per una dictadura militar de caire feixista que durà 40 anys.

